

Ks. Waldemar TUREK*

PRACA FIZYCZNA W ŻYCIU MONASTYCZNYM: ARGUMENTACJA ŚW. AUGUSTYNA W *DE OPERE MONACHORUM*

Św. Augustyn napisał traktat *O pracy mnichów (De opere monachorum)* około 401 roku¹; jest to jedyne, jak się wydaje, dzieło powstałe w starożytności chrześcijańskiej, które jest poświęcone w całości zagadnieniu pracy. Sam autor wyjaśnił jego genezę w *Sprostowaniach (Retractationes)*:

„Do napisania książki *O pracy mnichów* zmusiła mnie sytuacja, która zaistniała w klasztorach Kartaginy. Jedni z przebywających tam mnichów zgodnie z nakazem Apostoła utrzymywali swe życie z pracy własnych rąk, inni zaś chcieli żyć tylko z ofiar ludzi pobożnych. Nie pracując dla zdobycia lub uzupełnienia środków koniecznych do życia, sądzili, że wypełniają nakaz Pana zawarty w Ewangelii: «Przyjrzyjcie się ptakom podniebnym i liliom polnym» (Mt 6, 26.28). Z tego powodu także wśród świeckich wiernych, słabszych może duchem, lecz jednak pałających gorliwością, zaczęły powstawać spory, gdyż każdy z nich bronił swego zdania w tej sprawie. Klótnie te wprowadziły wielkie zamieszanie i niepokój w całym Kościele. [...] W tej sytuacji czcigodny starzec Aureliusz, biskup Kościoła kartagińskiego, rozkazał mi, abym coś napisał o tej sprawie. Wypełniam zatem jego polecenie”².

* Ks. dr hab. Waldemar Turek – professore invitato na Università Pontificia Salesiana w Rzymie, pracownik Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej; e-mail: turek@tiscalinet.it.

¹ Jako ogólne wprowadzenie do tego dzieła św. Augustyna odsyłam do opracowań: B. Amata, S. Agostino: „*De opere monachorum*”. *Una concezione (antimanichea?) del lavoro*, w: *Spiritualità del lavoro nella catechesi dei Padri del III-IV secolo. Convegno di studio e aggiornamento. Facoltà di Lettere cristiane e classiche (Pontificium Institutum Altioris Latinitatis)*. Roma, 15-17 marzo 1985, a cura di S. Felici, Biblioteca di Scienze Religiose 75, Roma 1986, 59-78; A. Sanchez, *Introduzione*, w: Sant’Agostino, *Morale e ascetismo cristiano*, NBA 7/2, Roma 2001, 491-513; R. Szaszka – P. Nehring, *Wstęp*. III. *O pracy mnichów*, w: Św. Augustyn, *Pisma monastyczne*, ŻM 27, Kraków 2002, 83-99; G. Lawless, *De opere monachorum*, w: *Agostino. Dizionario enciclopedico*, ed. A. Fitzgerald, ed. italiana a cura di L. Alici e A. Pieretti, Roma 2007, 1020-1021. Gdy chodzi o datę powstania dzieła, por. Szaszka – Nehring, *Wstęp*, s. 83: „Rozprawa Augustyna *O pracy mnichów* powstała ok. 401 roku, czyli mniej więcej w tym samym czasie, co jego traktaty *O wartości małżeństwa* i *O świętym dziewictwie*”.

² Augustinus, *Retractationes* II 21, ed. G. Madec – U. Pizzani, NBA 2, Roma 1994, 180-182: „*Ut De opere monachorum librum scriberem, illa necessitas compulit quod, cum apud Carthaginem monasteria esse coepissent, alii se suis manibus transigebant obtemperantes Apostolo, alii vero ita*

Jak wynika z przytoczonego tekstu, św. Augustyn podjął się omówienia tematu pracy fizycznej mnichów z dwóch powodów. Pierwszy z nich stanowiła sytuacja zaistniała w klasztorach Kartaginy. Znamienny wydaje się ten geograficzny szczegół: biskup nie mówi o trudnościach z mnichami niechęcącymi podejmować pracy w innych regionach, chociaż nie możemy wykluczyć, że pojawiały się one także gdzie indziej. Nie można też, przynajmniej na podstawie przytoczonych zdań św. Augustyna, odpowiedzieć na pytanie, czy Kartagina była miejscem, gdzie ten problem powstał. W tekście została także wzmiankowana sama kwestia: jedni mnisi, posłuszni słowom apostoła Pawła, podejmowali się rozmaitych prac fizycznych, inni zaś, opierając się również na stwierdzeniach biblijnych, uważali, że mają się utrzymywać wyłącznie z ofiar ludzi pobożnych i nie pracować fizycznie. Spór się zaostrzał i rozszerzał także na świeckich, opowiadających się za jednym lub drugim stanowiskiem. Nie wydaje się, by chodziło jedynie o Kartaginę i jej okolice, skoro św. Augustyn mówi o kłótniach, zamieszaniu i niepokoju w całym Kościele. Niektórzy znawcy zagadnienia dopatrują się w postawie mnichów unikających pracy związku z doktryną mesalian syryjskich i starożytną filozofią reprezentowaną przez cyników³.

Drugim powodem, dla którego św. Augustyn podjął temat pracy fizycznej w życiu monastycznym, były związane z tym trudności ówczesnego biskupa Kartaginy Aureliusza, który nie tylko prosił, ale nawet rozkazał (*iussit*) św. Augustynowi, aby tę sprawę gruntownie wyjaśnił. Traktat jest zatem bezpośrednią odpowiedzią na prośbę Aureliusza, pasterza Kartaginy, z którym św. Augustyn był od dawna zaprzyjaźniony. Aureliusz nie pozostawił nam pism natury teologicznej, ale musiał być biskupem znanym i cenionym, skoro został wybrany, aby przewodzić, orientacyjnie od roku 391⁴, tak ważnej diecezji.

ex oblationibus religiosorum vivere volebant, ut nihil operantes, unde necessaria vel haberent vel supplerent, se potius implere praeceptum evangelicum existimarent atque iactarent, ubi Dominus ait: Respicite volatilia caeli et lilia agri. Unde etiam inter laicos inferioris propositi sed tamen studio ferventes existere coeperant tumultuosa certamina, quibus Ecclesia turbaretur, aliis hoc aliis aliud defendentibus. Huc accedebat quod criniti erant quidam eorum qui operandum non esse dicebant. Unde contentiones hinc reprehendentium inde quasi purgantium pro partium studiis augebantur. Propter haec venerabilis senex Aurelius, Ecclesiae ipsius civitatis episcopus, ut hinc aliquid scriberem iussit, et feci” (tłum. R. Szaszka, w: Szaszka – Nehring, *Wstęp*, s. 83-84).

³ Por. Lawless, *De opere monachorum*, s. 1020: „Il lavoro dei monaci era rivolto ad alcuni monaci refrattari nelle vicinanze di Cartagine (allude ai chierici soltanto indirettamente), il cui stile di vita aveva alcuni tratti in comune con i messaliani siriani, o euchiti, e con i filosofi cinici antichi”; H. Pietras, *Początki teologii Kościoła*, Myśl Teologiczna 28, Kraków 2000, 377: „Mesalianie: syryjski ruch ascetyczny przełomu IV i V w., pokładający całą nadzieję w modlitwie wręcz nieustannej, z równoczesnym odrzuceniem innych form życia religijnego, z sakramentami włącznie”.

⁴ Por. M.G. Mara, *Aurelio di Cartagine*, NDPAC I 658-659: „Poco si sa della sua vita. [...] Agostino, nel 388, al suo ritorno in Africa trova Aurelio come diacono a Cartagine e qui inizia la loro amicizia. Da Agostino conosciamo la sua carità (*De Civ. Dei* 22, 8, 3) e come egli si opponesse ai riti d'impronta pagana che i cristiani celebravano sulle tombe dei martiri e al costume delle agapi in chiesa (*Ep.* 22, 4; 29, 10). L'elezione di Aurelio all'episcopato si colloca tra il 390 e il 393 (pro-

Musiał też podejmować na bieżąco wiele kwestii duszpasterskich, wśród których tę dotyczącą napięcia powstałego wśród mnichów. Na marginesie warto dodać, że św. Augustyn dedykował temu samemu biskupowi Kartaginy także jedno ze swoich największych dzieł, mianowicie *De Trinitate*.

Celem niniejszego artykułu jest analiza podanej przez św. Augustyna w *De opere monachorum* argumentacji na rzecz pracy fizycznej mnichów i, pośrednio, wszystkich chrześcijan. Analiza obejmuje następujące zagadnienia: kontekst społeczny tematu pracy; plan argumentacji św. Augustyna; egzegza odnośnych tekstów św. Pawła; życie z głoszenia Ewangelii; apostoł Paweł pracujący fizycznie: argumenty mnichów, którzy nie chcą pracować; praca w codziennym życiu mnichów i wszystkich chrześcijan.

1. Kontekst społeczny tematu pracy. Pisarze chrześcijańscy pierwszych wieków, żyjący i działający przed św. Augustynem, nie zajmowali się w sposób systematyczny tematem pracy, choć można znaleźć w ich pismach okolicznościowe wypowiedzi dotyczące tego zagadnienia. Czytamy w *Didache*:

„Jeśli coś masz dzięki pracy rąk twoich, oddaj to na okup twoich grzechów”⁵.

Człowiek pracując, zdobywa pewne dobra materialne zarówno dla siebie, jak i dla innych. Tekst pośrednio zachęca uczniów Chrystusa do pracy i, bezpośrednio, do dzielenia się jej owocami z innymi; jedno i drugie ma na celu odkupienie własnych win. Z kontekstu przytoczonego zdania wynika, że nikt, wedle nauczania Chrystusowego, nie żyje dla samego siebie, a aktywność ludzka wyrażająca się przez pracę ma na celu oczyszczenie ludzkich serc, którego może dokonać jedynie Bóg. W tle zacytowanej zachęty dostrzec można niektóre stwierdzenia Starego Testamentu, które ukazują wyraźnie charakter pokutny np. jałmużny⁶; punktem wyjścia wydają się być słowa z Księgi Rodzaju: „W pocie więc oblicza twego będziesz musiał zdobywać pożywienie” (3, 19).

Przytoczone słowa z *Didache* – które stanowią część nauczania moralnego w ramach przedstawianych dwóch dróg postępowania – ukazują pracę jako nieodzowny element do wewnętrznej przemiany i duchowego wzrostu. Chrześcijanin ma dzielić się owocami swojej działalności z innymi; można zatem dostrzec w tym krótkim sformułowaniu zarówno płaszczyznę indywidualną pracy, jak i jej charakter społeczny⁷.

babilmente 391-392). La responsabilità di tale posto era accresciuta dalla fama lasciata da Cipriano e dalla posizione di Cartagine come capitale dell’Africa”.

⁵ *Didache* IV 6, ed. E. Prinzivalli – M. Simonetti, w: *Seguendo Gesù, Testi Cristiani delle Origini* 1, Milano 2010, 58: „Ἐάν τις ἐργῆς διὰ τῶν χειρῶν σου, δὸς εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου”, tłum. A. Świderkówna: *Didache*, w: *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, BOK 10, Kraków 1998, 35.

⁶ Por. Tb 12, 9: „Jałmużna uwalnia od śmierci i oczyszcza z wszelkiego grzechu. Ci, którzy dają jałmużnę, nasycają się życiem”.

⁷ Por. P. Siniscalco, *Lavoro e riposo nella prospettiva terrena ed escatologica*, w: *Spiritualità del lavoro*, s. 31: „Queste parole della *Didache* – le quali si inseriscono nella catechesi morale che si

Ten wspólnotowy aspekt pracy rozwija w sposób bardziej konkretny Tertulian, stwierdzający w *Apologeticum*:

„Spotykamy się razem z wami na okrętach, razem odbywamy służbę wojskową, razem uprawiamy rolę i razem prowadzimy handel. Dlatego jest między nami wymiana, bo sztukę naszą i pracę oddajemy na wasz użytek. Jak więc my, którzy wśród was i z was żyjemy, mamy być dla waszych interesów nieużyteczni, tego nie pojmuję”⁸.

Pisarz traktuje pracę jako zwykły element życia chrześcijan i wymienia konkretne zawody, których podejmowali się oni dla dobra swojego i społeczności, do której należeli. Czyni to, aby bronić ich przed zupełnie niesłusznymi, jego zdaniem, oskarżeniami o beczynność, kierowanymi przez pogan pod ich adresem. Autor nie podejmuje tutaj głębszej refleksji nad samym zagadnieniem pracy; jednak jeden aspekt związany z przytoczonym tekstem wydaje się szczególnie donośny. W pierwszych wspólnotach chrześcijańskich podejmowano refleksję, zwłaszcza w świetle pism św. Pawła, nad sztuką, zawodami i różnymi formami działalności ludzkiej i nad ich zgodnością z nauczaniem Chrystusa. Chrześcijanie unikali zatem aktywności opartych na nieuczciwości, jak też związanych z idolatrią, religią pogańską, teatrem i spektaklami (z racji na ich często niemoralny i okrutny charakter). W tekście Tertuliana wyraźnie pozytywnie ukazuje się pracę marynarzy, żołnierzy, rolników i kupców; chodzi o zawody, które w starożytności pogańskiej były wcale albo mało doceniane, natomiast zostały niejako zrehabilitowane właśnie przez chrześcijaństwo.

Temat pracy interesował św. Augustyna, uważnego obserwatora życia społecznego. Liczne podróże dawały mu dodatkową okazję do tego, aby poznawać problemy chrześcijan zamieszkujących różne regiony. W sposób szczególnie przyglądał się pod tym kątem licznym wspólnotom monastycznym, wykazując osobiste zainteresowanie tego typu formą życia. Co więcej, w *Wyznaniach* znajdujemy tekst, z którego jasno wynika, że zaraz po nawróceniu wyobrażał sobie życie monastyczne bardzo idealistycznie i... bez pracy fizycznej:

„W dużej grupie przyjaciół często rozmawialiśmy o naszym znużeniu zame-tem i troskami życia. I byliśmy już niemal zdecydowani odsunąć się od tłumu i wieść spokojne życie na osobności. Zamierzaliśmy połączyć cały dobytek,

sviluppa sul tema delle due vie e nel loro contesto indicano la via della vita – presentano un motivo originale collegando all'elemosina e alla penitenza il lavoro, elemento che diviene anzi indispensabile per aiutare agli altri e per espiare i propri peccati. Si aprono quindi due prospettive: l'una relativa al singolo, l'altra alla comunità e al contributo che il singolo può recarvi”.

⁸ Tertullianus, *Apologeticum* XLII 3, ed. E. Dekkers, CCL 1, Turnhout 1954, 157: „Navigamus et nos vobiscum et vobiscum militamus et rusticamur et mercamur; proinde miscemus artes, operas nostras publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videmur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, nescio”, tłum. J. Sajdak, POK 20, Poznań 1947, 171-172.

jaki posiadaliśmy, i mieć wspólny fundusz, który by nam taką spokojną egzystencję umożliwił”⁹.

Niewątpliwie można w tym tekście dostrzec echo poglądów manichejskich, neoplatońskich, stoickich i pitagorejskich, dla których praca ręczna miała na ogół wydźwięk negatywny. W czasach św. Augustyna zwłaszcza manichejczycy krytykowali jakąkolwiek działalność materialną, traktując odnośnie teksty Księgi Rodzaju dotyczące pracy jako niegodne samego Boga. Z biegiem lat, doświadczeń i przemyśleń, autor *Wyznań* zaczął proponować bardzo pozytywną koncepcję aktywności, opartą na danych biblijnych, polemiczną i krytyczną zwłaszcza w odniesieniu do manichejczyków. Wyjaśniał, że praca ręczna nie jest skazaniem ani przeszkodą na drodze do oczyszczenia – jak to oni ukazywali – ale narzędziem do jego realizacji. Przy różnych okazjach opowiadał się zdecydowanie za tym, aby mnisi pracowali fizycznie: „Dowodzi tego dobitnie jego relacja zawarta w napisanym jeszcze przed powrotem do Afryki dziele *Obyczaje Kościoła Katolickiego i obyczaje manichejczyków* (I 67-68 i 70). Także *Reguła* nie pozostawia nam żadnych wątpliwości co do tego, że w zgromadzeniach zakładanych przez niego praca fizyczna była jednym z podstawowych elementów formacji”¹⁰.

Po tym jak św. Augustyn otrzymał informację o mnichach kartagińskich uchylających się od pracy i znajdujących rzekome motywy tego typu postępowania w tekstach Pisma Świętego, postanowił napisać oddzielny traktat i podać argumenty oparte właśnie na Piśmie Świętym na rzecz pracy fizycznej i jej znaczenia w posłudze mniszej. Ze słów św. Augustyna wynika, że w czasie, w którym pisał traktat, do wspólnot wstępowali kandydaci zarówno z rodzin zamożnych, jak i ubogich. Przeciwnie do naszych niemal spontanicznych przypuszczeń, w kwestii podejmowania pracy ludzie pochodzący z wyższych sfer sprawiali mniej kłopotów niż ci, którzy wywodzili się z niższych środowisk społecznych:

„Jeśli owi mnisi przynajmniej posiadali na tym świecie jakieś dobra, z których łatwo bez pracy utrzymywali doczesne życie, a które – zwróciwszy się do Boga – rozdzielili potrzebującym, należy zarówno wierzyć ich słabości, jak i znosić ją. Zwykle bowiem tacy ludzie wcale nie lepiej, jak wielu sądzi, lecz, co jest prawdą, w większym lenistwie wychowani nie mogą znosić trudu prac fizycznych”¹¹.

⁹ Augustinus, *Confessiones* VI 14, 24, ed. M. Pellegrino, NBA 1, Roma 2007⁸, 172: „Et multi amici agitaveramus animo et conloquentes ac detestantes turbulentas humanae vitae molestias paene iam firmaveramus remoti a turbis otiose vivere, id otium sic moliti, ut, si quid habere possemus, conferremus in medium”, tłum. Z. Kubiak: Św. Augustyn, *Wyznania*, Kraków 2001, 160.

¹⁰ R. Szaszka – P. Nehring, *Wstęp*, s. 84. Por. A. Quacquarelli, *L'Education al lavoro: dall'antica comunità cristiana al monachesimo primitivo*, w: *Spiritualità del lavoro*, s. 20.

¹¹ Augustinus, *De opere monachorum* XXI 25, ed. A. Sanchez, NBA 7/2, 570: „Si saltem habebant aliquid in hoc saeculo, quo facile sine opificio sustentarent istam vitam, quod conversi ad Deum indigentibus dispertiti sunt, et credenda est eorum infirmitas et ferenda. Solent enim tales,

Św. Augustyn starał się tutaj usprawiedliwić postawę mnichów pochodzących ze środowisk zamożnych. Zwracał uwagę na to, że posiadając majątności nie musieli wcześniej ciężko pracować; okazali natomiast chrześcijańską postawę rozdzielając dobra dla potrzebujących. Co więcej, z tekstu można w jakiejś mierze wydedukować, że w większości ci ludzie w klasztorach ukazywali dużo dobrej woli, nie uchylali się od uciążliwych obowiązków, które wykonywali w sposób pokorny, traktując je jako rodzaj uświęcenia. Należy rozumieć ich trudności, jako że nie byli przedtem zaprawieni w wykonywaniu prac fizycznych, do których teraz, po wstąpieniu do wspólnot monastycznych, muszą się przyzwyczajać¹².

Zdecydowanie większy opór okazywali ci, którzy w przeszłości pracowali fizycznie, a teraz będąc we wspólnocie są przeciwni tego typu zajęciom. Przede wszystkim niełatwo można określić ich motywy wstąpienia do klasztoru. Niektórzy widzieli w życiu monastycznym ucieczkę od trudnego życia i ubóstwa. Jeszcze inaczej było w przypadku niewolników, którzy przez wstąpienie do klasztoru liczyli na uzyskanie upragnionej wolności i podwyższenie statusu społecznego. Jednym i drugim odpowiadał nowy sposób życia, a ponieważ nie mogli tłumaczyć się tym, że nie są przyzwyczajeni do pracy fizycznej, szukali fundamentów biblijnych, aby usprawiedliwić swoje zwykłe lenistwo.

„Obecnie zaś najczęściej przychodzą do tego stanu służby Bożej niewolnicy lub wyzwolenicy – ze względu na tę swoją chęć poświęcenia się Bogu już wyzwoleni lub mający być wyzwolonymi przez swych panów – jak również ci, którzy porzucili życie na wsi czy zajęcia robotników czy jakąś inną pospolitą pracę. [...] Tacy zatem ludzie nie mogą usprawiedliwiać się słabością ciała, aby mniej pracować. Rodzaj bowiem ich dawnego życia wykazuje ich możliwości”¹³.

Tekst ukazuje wyraźnie, że w czasie pisania traktatu do wspólnot monastycznych wstępowali przede wszystkim niewolnicy, wyzwolenicy oraz ci, którzy pracowali na roli, albo zwykli robotnicy. Wszyscy oni byli przyzwyczajeni do ciężkiej pracy fizycznej i teraz nie mogli z niej zrezygnować, ulegając bezczynności i namowom tych, którzy uważali, że praca fizyczna nie należy do podstawowych elementów życia monastycznego. Nie bez znaczenia jest użyty na początku przytoczonego tekstu termin *nunc*, czyli „teraz”; wskazuje on na to, że wcześniej było inaczej, czyli więcej mnichów pochodziło z rodzin zamożniejszych.

non melius, sicut multi putant, sed quod est verum, languidius educati, laborem operum corporalium sustinere non posse”, tłum. R. Szaszka: Św. Augustyn, *O pracy mnichów*, w: Św. Augustyn, *Pisma monastyczne*, ŻM 27, 233-234.

¹² Por. Szaszka – Nehring, *Wstęp*, s. 94.

¹³ Augustinus, *De opere monachorum* XXII 25, NBA 7/2, 570-572: „Nunc autem veniunt plerumque ad hanc professionem servitutis Dei et ex conditione servili, vel etiam liberti, vel propter hoc a dominis liberati sive liberandi, et ex vita rusticana, et ex opificum exercitatione et plebeio labore. [...] Tales ergo quoniam se quo minus operentur, de infirmitate corporis excusare non possunt; praeteritae quippe vitae consuetudine vincuntur”, ŻM 27, 234-235.

Zarówno biedni, jak i bogaci, którzy wstępowali do klasztoru, w większości próbowali wyzbyć się tego wszystkiego co do tej pory było w ich życiu zbędne. Bogaci wyrzekali się tego co posiadali i akceptowali z pokorą pracę fizyczną, aby zdobywać rzeczy konieczne do życia; biedni zaś wyrzekali się pragnienia posiadania większych dóbr materialnych, ponieważ zrozumieli, że największym dobrem jest sam Jezus Chrystus¹⁴. Byli też jednak mnisi, którzy wyobrażali sobie nowe życie w zupełnie inny sposób i to oni właśnie wywoływali niepokoje w różnych wspólnotach, nie tylko nie podejmując pracy fizycznej, ale też głosząc teorie, wedle których miałyby ona być sprzeczna z duchem monastycznym. Zrozumiała była zatem troska pasterzy tych regionów o to, aby podjąć ten temat, wyjaśnić nauczanie Kościoła w tej materii, dokonać właściwej egzegezy odnośnych tekstów biblijnych. Tego wszystkiego podjął się św. Augustyn, rozpoczynając swój wywód od wyjaśnień dotyczących samego toku argumentacji.

2. Plan argumentacji św. Augustyna. Z przyjętej przez św. Augustyna metodologii wynika, że trzeba przede wszystkim przedstawić argumentację tych mnichów, którzy nie pracują, a później wykazać ich błąd i wskazać drogę do naprawy:

„Najpierw [...] należy zbadać, co mówią ludzie z mniszego stanu, którzy nie chcą pracować, następnie zaś, jeśli uznalibyśmy, że ich poglądy nie są słuszne, należy rozważyć, co trzeba powiedzieć ku ich poprawie”¹⁵.

Wydaje się rzeczą pożyteczną dla omawianego tematu zwrócić tutaj uwagę na niektóre słowa i wyrażenia łacińskie użyte w przytoczonym tekście. Zaraz na początku czytamy zdanie o mnichach, którzy „nie chcą pracować (*operari nolunt*)”: wyrażenie w trybie oznajmującym nie budzi wątpliwości. Następnie dostrzegamy dwa słowa, które się wzajemnie uzupełniają: jest podejrzenie, że owi mnisi postępują nieprawidłowo (*non recte*) i że będą musieli swoją postawę zmienić (*correctio*). Wreszcie św. Augustyn uważa, że jest obowiązkiem biskupa (*nostris episcopatus officium*) podać właściwą argumentację na rzecz tej zmiany (*contra disserendum*).

Św. Augustyn przechodzi następnie do zreferowania poglądów mnichów sprzeciwiających się pracy fizycznej. Czytelnik miałby prawo w tym miejscu poznać źródła, na podstawie których biskup przedstawia ich stanowisko; czego takiego jednak nie znajduje. Może się zatem zastanawiać: czy miał z nimi

¹⁴ Por. A. Sanchez, *Introduzione*, s. 500: „Sia i ricchi che i poveri, venuti al monastero, hanno abbandonato la vecchia superbia e hanno rinunciato a tutto ciò che è superfluo. I ricchi hanno abbandonato ciò che possedevano e hanno accettato l'umiltà del lavoratore per ottenere le cose necessarie per questa vita; i poveri, da parte loro, hanno abbandonato la sete di aumentare i loro beni, perché l'unico bene che cercano sono le cose di Gesù Cristo”.

¹⁵ Augustinus, *De opere monachorum* I 2, NBA 7/2, 522: „Primum ergo videndum quid dicant illius professionis homines qui operari nolunt: deinde, si eos non recte sentire invenerimus, ad eorum correctionem et ad implendum nostri episcopatus officium contra disserendum”, ZM 27, 187-188.

bezpośrednie kontakty? czy opierał się raczej na przekazie innych? czy sam biskup Aureliusz dostarczył mu odpowiedni materiał? Nie znajdując, przynajmniej w omawianym dziele, żadnych konkretnych tekstów na ten temat, możemy przypuszczać, że wszystkie te wzmiankowane i inne czynniki biskup Augustyn brał pod uwagę. Chodziło w gruncie rzeczy o pozorną sprzeczność między dwoma tekstami biblijnymi: Mt 6, 25-34 oraz 2Tes 3, 10. Tej kwestii św. Augustyn poświęca obszerną część traktatu (rozdziały 1-30), rozpoczynając od Ewangelii według św. Mateusza, w której czytamy:

„Dlatego mówię wam, żebyście nie troszczyli się o życie wasze, co macie jeść ani o ciało wasze, czym się macie odziać. [...] Nie troszczcie się więc o jutro: jutrzejszy bowiem dzień sam o sobie będzie się troszczył. Wystarczy dnu jego ńędzy”¹⁶.

Biorąc pod uwagę przytoczony tekst, nasuwa się niemal spontanicznie myśl, że nie ma tutaj stwierdzenia, z którego wynikałoby, że mnisi nie mają pracować. Chrystus kieruje powyższe słowa do wszystkich chrześcijan przestrzegając ich przed zbytnią troską o prozaiczne sprawy codziennego życia i o przyszłość. Są natomiast w Piśmie Świętym wyraźne zachęty do podjęcia pracy, jak choćby słynne stwierdzenie Apostoła Narodów: „Ten, kto nie chce pracować, niech nie je” (2Tes 3, 10). W odniesieniu do tego tekstu ci sami mnisi twierdzą (w interpretacji św. Augustyna):

„Jak zatem Apostoł mógłby występować przeciw Panu i tak nas pouczać o tym, iż powinniśmy troszczyć się o to, co jemy i co pijemy i czym się odziewamy, że aż obarczałby nas umiejętnościami, troskami i pracami robotników? I dlatego – powiadają – powinniśmy uznać, że zdanie: «Ten, kto nie chce pracować, niech nie je», odnosi się do prac duchowych. O nich także błogosławiony Paweł mówi w innym miejscu listów: «A każdy jak mu Pan dał: ja posadziłem, Apollos nawodnił, lecz Bóg dał wzrost»¹⁷.

Pojawia się tu po raz pierwszy myśl o szczególnej egzegezie stosowanej przez mnichów broniących się przed pracą fizyczną w odniesieniu do bardzo wyraźnego stwierdzenia św. Pawła o obowiązku pracy w przypadku wszystkich wierzących w Chrystusa. Apostoł w sposób klarowny uzależnia podstawowe potrzeby człowieka, takie jak np. jedzenie, od pracy. W egzegezie mnichów unikających fizycznych zajęć pojawia się jednak stwierdzenie, wedle którego św. Paweł nie mógł występować przeciwko nauczaniu Jezusa Chry-

¹⁶ Tamże I 2, NBA 7/2, 522.524: „Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animae vestrae quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. [...] Nolite ergo solliciti esse in crastinum: crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipse”, ŻM 27, 188.

¹⁷ Tamże, NBA 7/2, 524: „Quomodo ergo Apostolus sentire adversus Dominum posset, ut nos praeciperet ita esse debere sollicitos quid manducemus et quid bibamus et unde cooperiamur, ut nos etiam opificum artibus, curis, laboribus oneraret? Quapropter in eo quod ait: Qui non vult operari, non manducet; opera spiritalia, inquirunt, debemus accipere: de quibus alio loco dicitur: Unicuique sicut Dominus dedit: ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit”, ŻM 27, 189.

tusa; ich zdaniem, Apostoł Narodów miał na uwadze różne zajęcia natury duchowej. Można zatem wyrazić zdanie św. Pawła w następujący sposób: kto nie chce pracować duchowo, niech nie je. Na czym zaś konkretnie owa praca ma polegać? Oto odpowiedź mnichów:

„Tak – powiadają – i my czynimy: oddajemy się lekturze wraz z braćmi, którzy zmęczeni przychodzą do nas ze znoju świata, żeby u nas odpocząć słuchając słowa Bożego, wśród modlitw, psalmów, hymnów i pieśni pełnych ducha. Przemawiamy do nich, pocieszamy, zagrzewamy, budując ich wewnątrz, jeśli spostrzeżemy, że czegoś brakuje ich życiu stosownie do stopnia ich postępu”¹⁸.

Mnisi uważają, że mogą być spokojni, bo podejmują się tak wielu prac duchowych dla dobra powierzonych sobie wiernych: oddają się lekturze; przepowiadają utrudzonym pracą fizyczną słowo Boże, aby mogli w ten sposób wypocząć; pocieszają utrapionych; pilnie zwracają uwagę na ich duchowe potrzeby. Biorąc pod uwagę tego typu interpretację słów św. Pawła, św. Augustyn uznał za stosowne przeprowadzenie szczegółowej egzegezy tekstu, który postrzegał jako zasadniczy dla omawianego tematu.

3. Egzegeza odnośnych tekstów św. Pawła Apostoła. Na tekst 2Tes 3, 10 powoływali się zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy pracy fizycznej w życiu monastycznym. Także w tym przypadku św. Augustyn zapowiada poszczególne etapy swojej interpretacji:

„Najpierw zatem musimy wykazać, że błogosławiony apostoł Paweł chciał, żeby słudzy Boga wykonywali prace fizyczne, które przyniosą im wielką duchową zapłatę. Ponadto dzięki pracy od nikogo nie będą potrzebować wspomnianego pokarmu i okrycia, lecz własnymi rękami będą starali się dla siebie o te rzeczy. Następnie musimy udowodnić, że owe ewangeliczne nauki, na których niektórzy opierają nie tylko swe lenistwo, lecz także swoją zuchwałość, nie stoją w sprzeczności z apostołskim nakazem i przykładem”¹⁹.

Bez większych trudności możemy w przytoczonym tekście wyróżnić trzy cele, jakie stawia sobie św. Augustyn w tej części traktatu: wykazać, że św. Paweł chciał, aby mnisi podejmowali się prac fizycznych (określanych w tym wypadku sformułowaniem *opera corporalia*) i że są one dla ich wielkiego du-

¹⁸ Tamże: „Sic, inquiunt, et nos facimus: legimus cum fratribus, qui ad nos ab aestu saeculi veniunt fatigati, ut apud nos in verbo Dei, et in orationibus, psalmis, hymnis, et canticis spiritalibus requiescant. Alloquimur eos, consolamur, exhortamur, aedificantes in eis, si quid eorum vitae pro suo gradu esse perspiciamus”, ŻM 27, 189-190.

¹⁹ Tamże III 4, NBA 7/2, 526.528: „Prius ergo demonstrare debemus beatum apostolum Paulum opera corporalia servos Dei operari voluisse, quae finem haberent in magnam spiritalem mercedem, ad hoc ut ipso victu et tegumento a nullo indigerent, sed manibus suis haec sibi procurarent: deinde ostendere evangelica illa praecepta, de quibus nonnulli non solum pigritiam, sed etiam arrogantiam suam fovent, apostolico praecepto et exemplo non esse contraria”, ŻM 27, 192.

chowego pożytku (*in magnam spiritalem mercedem*); uzasadnić, że pracując nie będą oni od nikogo potrzebować podstawowych rzeczy dla codziennego życia; udowodnić, że teksty Pawłowe nie stoją w sprzeczności z ogólnym nauczaniem i postawą (*apostolico praecepto et exemplo*) Apostoła Narodów.

Są w przytoczonym tekście niektóre zwroty pozwalające na ukazanie jak św. Augustyn pojmował cel pracy ludzkiej. Musiał on w rzeczywistości próbować pogodzić dwie bardzo różniące się między sobą tendencje w odniesieniu do tej kwestii. Jedna ukazywała pracę jedynie jako środek do osiągnięcia zysku i dobrobytu, inna zaś wykluczała pracę w życiu mnichów, bo dostrzegała w niej źródło trosk ziemskich i rozproszeń, utrudniających dochodzenie do celu ostatecznego. Odpowiadając na te poglądy, twierdził, że praca nie może być pojmowana jako mająca cel sama w sobie, ponieważ dobra tego świata przemijają. Sensu pracy należy szukać przede wszystkim w odniesieniu do życia duchowego, które nam przyniesie właściwą zapłatę. Mnisi nie zrozumieli, że praca nie tyle pozwala nam osiągnąć pewne korzyści już w życiu ziemskim, ile jest środkiem do uzyskania nagrody życia wiecznego. Żeby jednak dojść do kontemplacji wiecznej, konieczne jest przejście przez codzienne obowiązki, w tym przez pracę. Miłosierdzie Boże jest tak wielkie, że Pan nie wymaga od nas, abyśmy pracowali przez całe nasze życie i po śmierci, ale jedynie przez określony czas życia ziemskiego, mając nadzieję szczęścia i odpoczynku wiecznego²⁰.

W tym kontekście św. Augustyn przytacza, zaraz na początku swojego wywodu, inny fragment pism Apostoła, który jest treściowo jednoznaczny:

„Usłyszeliśmy bowiem, że niektórzy spośród was postępują niespokojnie, w ogóle nie pracując, lecz oddając się błahostkom. Tym zaś, którzy są tacy, nakazujemy i błagamy ich w Panu Jezusie Chrystusie, żeby w cichości pracując jedli własny chleb”²¹.

Słowa Apostoła skierowane do Tesaloniczan nie wymagają żadnego komentarza, są zrozumiałe bez szczegółowych wyjaśnień: wśród Tesaloniczan byli ludzie, którzy nie pracowali i zachowywali się niespokojnie. Właśnie do nich zwracał się Apostoł i błagał ich wzywając imienia Zbawiciela, aby zmienili swoje postępowanie i zarabiali w cichości własną pracą na chleb. Pyta więc św. Augustyn:

„Co można zatem dodać do tych słów, skoro błogosławiony Paweł apostoł własnym przykładem pouczył o tym, co nakazywał? Uczynił to zaś po to, aby

²⁰ Por. A. Sanchez, *Introduzione*, s. 500: „Per arrivare alla contemplazione eterna è necessario passare attraverso il lavoro quotidiano di tutta la nostra vita. La misericordia di Dio è tanto grande che non ci chiede di lavorare per tutta l’eternità, né per mille o cinquecento anni, ma solo per i pochi anni della nostra vita; in cambio abbiamo la speranza della felicità e del riposo eterno”.

²¹ Augustinus, *De opere monachorum* III 4, NBA 7/2, 528: „Auidivimus enim quosdam inter vos ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem qui eiusmodi sunt, praecipimus et obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes panem suum manducent (por. 2Tes 3, 11-12)”, ZM 27, 193.

nikt nie mógł potem tłumaczyć tych myśli wedle własnej woli, niezgodnie z prawem miłości”²².

Św. Augustyn zwraca w tym tekście po raz pierwszy uwagę na harmonię między nauczaniem i postępowaniem św. Pawła apostoła (*exemplo suo docuit quid praeceperit*). Autor traktatu rozwija ten wątek w wielu częściach dzieła, ukazując apostoła jako wzór nie tylko dla mnichów, ale wszystkich chrześcijan. Św. Paweł ukazywał konieczność pracy fizycznej w codziennym życiu ucznia Chrystusa; jeśli ktoś uważałby inaczej, byłoby to niezgodne z prawem miłości, czyli podstawowym prawem odnoszącym się do wszystkich wyznawców Chrystusa.

Św. Augustyn widział jednak potrzebę doprecyzowania tej nauki z uwzględnieniem nauczania samego Chrystusa, Zbawiciel bowiem pozwolił apostołom, czyli także św. Pawłowi, aby żyli jedynie z nauczania Ewangelii. Czyżby więc była jakaś sprzeczność między nauczaniem Chrystusa i św. Pawła?

4. Życie z głoszenia Ewangelii. Aby odpowiedzieć na to pytanie, św. Augustyn odwołuje się znowu do nauczania św. Pawła, który:

„przedstawia, że wolno mu to, co i pozostałym apostołom, to znaczy: może nie pracować własnymi rękami, lecz żyć z głoszenia Ewangelii, zgodnie z postanowieniem Pana, co najwyraźniej wyłożył w dalszej części listu. [...] Błogosławiony Paweł pokazuje zatem, że zaiste wolno mu to samo, co czynili pozostali apostołowie, lecz potem przypomina, że nie chciał skorzystać z tego prawa”²³.

Przytoczony tu został jeden z głównych tekstów argumentacji św. Augustyna na rzecz pracy fizycznej w życiu monastycznym: zdaniem biskupa Hippony, apostołowie mogli, zgodnie z wolą Pana (*sicut Dominus constituit*), żyć jedynie z głoszenia Ewangelii. Jednak św. Paweł, któremu też to prawo przysługiwało, nie skorzystał z niego, aby dać przykład wszystkim głoszącym Ewangelię. Autor traktatu rozwija w następujący sposób tę myśl:

„Pan bowiem postanowił, żeby ten Apostoł jako głosiciel Ewangelii, żołnierz Chrystusa, sadzący winnicę, pasterz stada, żył z głoszenia Ewangelii. A jednak on nie wymagał należnego mu wynagrodzenia po to, aby móc podać siebie za wzór tym, którzy chcieli domagać się dla siebie tego, co im się nie należało”²⁴.

²² Tamże III 4, NBA 7/2, 528: „Quid ad haec dici potest, quandoquidem ne cuiquam postea liceret hoc pro voluntate, non pro charitate interpretari, exemplo suo docuit quid praeceperit?”, ŻM 27, 193.

²³ Tamże IV 5, NBA 7/2, 530: „Quo probato ostendit sibi licere quod caeteris Apostolis; id est, ut non operetur manibus suis, sed ex Evangelio vivat, sicut Dominus constituit, quod in consequentibus apertissime demonstravit. [...] Quod beatus Paulus licere quidem sibi demonstrat, sicut et caeteri Apostoli faciebant, sed ea potestate se uti noluisse postea commemorat”, ŻM 27, 195-196.

²⁴ Tamże III 4, NBA 7/2, 528: „Illi enim tamquam Apostolo praedicatori Evangelii, militi Christi,

Tę myśl św. Augustyn będzie drażył, będzie omawiał z różnych punktów widzenia, będzie powtarzał, bo ma ona dla niego zasadnicze znaczenie. Warto zatem zwrócić uwagę w tym tekście na wymienione przez św. Augustyna zasługi św. Pawła opisanego jako: głosiciel Ewangelii (*praedicator Evangelii*), żołnierz Chrystusa (*miles Christi*), sadzący winnicę (*plantator vineae*), pasterz stada (*pastor gregis*). O tym, że Pan pozwolił apostołom, do których należał św. Paweł, żyć z głoszenia prawd zbawczych, nikogo nie trzeba przekonywać. Słowa Zbawiciela zamieszczone w Ewangelii św. Mateusza są nad wyraz klarowne:

„Darmo otrzymaliście, darmo dawajcie. Nie posiadajcie złota ani srebra, ani pieniędzy w trzosach waszych, ani torby podróżnej, ani dwóch szat, ani sandałów, ani laski: godny jest bowiem robotnik swego pożywienia”²⁵.

Chrystus tak postanowił, żeby uczniowie mogli żyć z głoszenia Ewangelii; żeby nie nosili z sobą tych wszystkich rzeczy, które mogłyby fizycznie i duchowo utrudniać ich najważniejszą posługę. Słowa te kierował też pośrednio do tych wszystkich, którym Apostołowie mieli posługiwać i głosić prawdę zbawczą, i którzy mieli poczuwać się do obowiązku, aby zapewnić utrzymanie głosicielom Ewangelii. Jest rzeczą charakterystyczną, że w tym zdaniu Zbawiciel używa słowa *operarius*, czyli „robotnik”, także w odniesieniu do Apostołów, bo ich posługę traktował, biorąc pod uwagę stopień wysiłku, na równi z pracami fizycznymi.

Jednak, jak wyjaśnia w dalszym ciągu św. Augustyn:

„Nie jest to rozkaz, lecz pozwolenie. Skoro ktoś chciałby korzystać, niech korzysta z tego, co mu wolno na mocy postanowienia Pana. Jeśli zaś ktoś nie chciałby korzystać, nie postąpi przeciw rozkazowi, lecz zrezygnuje ze swojego prawa, bardziej pracowicie i miłosierniej służąc Ewangelii, dla której nie chce przyjąć nawet należnej mu zapłaty. Gdyby jednak tak nie było, Apostoł postępowalby wbrew Pańskiemu rozkazowi, skoro pokazawszy, że wolno mu być na utrzymaniu tych, którym głosi Ewangelie, zaraz dodał: «Lecz jednak nie skorzystałem z tego prawa»”²⁶.

Św. Augustyn posługuje się tutaj kilkoma charakterystycznymi terminami łacińskimi, aby właściwie zinterpretować myśl i postawę św. Pawła Aposto-

plantatori vineae, pastori gregis constituerat Dominus ut de Evangelio viveret; et tamen ipse stipendium sibi debitum non exegit, ut se formam daret eis qui exigere indebita cupiebant”, *ŻM* 27, 193.

²⁵ Tamże V 6, NBA 7/2, 534: „Gratis accepistis, gratis date. Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris, neque peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam: dignus est enim operarius cibo suo”, *ŻM* 27, 198-199; por. Mt 10, 8-10.

²⁶ Tamże VI 7, NBA 7/2, 534: „Hic apparet non esse illa iussa, sed permissa; ut quisquis uti vellet, eo uteretur quod sibi liceret ex Domini constitutione; si quis autem uti nollet, non contra iussum faceret, sed de suo iure decederet misericordius et laboriosius conversatus in Evangelio, in quo et debitam mercedem nollet accipere. Alioquin contra iussum Domini fecit Apostolus, qui posteaquam ostendit sibi licere, statim subiecit: Sed tamen ego non sum usus hac potestate”, *ŻM* 27, 199-200.

ła. Najpierw określa przytoczone słowa Zbawiciela nie jako *iussa*, ale jako *permissa*, czyli nie jako polecenie, ale możliwość. Chrystus nie zabronił apostołom życia z Ewangelii, ale dał im taką możliwość; Apostoł Narodów z tej możliwości nie skorzystał i podjął się pracy fizycznej, wskazując i niejako zalecając tego typu postawę wszystkim wiernym. W takim kontekście ktoś, kto będzie pracował fizycznie, nie tylko nie wystąpi przeciw możliwości danej przez Pana, ale jeszcze gorliwiej będzie Mu służył. Św. Paweł Apostoł dokonał takiego wyboru i podejmował się w rzeczywistości różnych posług, aby móc utrzymać się z pracy rąk własnych.

5. Apostoł Paweł pracujący fizycznie. Św. Augustyn zdecydowanie podkreśla, że Apostoł Narodów pracował zarówno duchowo, jak i fizycznie; środki do życia zdobywał dzięki różnym pracom, jakich się podejmował w zależności od sytuacji, w jakiej się znajdował.

„Jeśli jednak pracą duchową nie zdobywał sobie materialnych środków do życia, wynika z tego, że miał je dzięki pracy fizycznej, i dlatego powiada: «Od nikogo nie jedliśmy za darmo chleba, lecz w trudzie i zmęczeniu dniem i nocą pracując, aby nie obciążać nikogo z was. Nie dlatego jakobyśmy nie mieli prawa, lecz żeby dać wam siebie samych za wzór, abyście naśladowali nas» (2Tes 3, 8-9). Wszystko – dodaje – znosimy, żeby nie pozostawić Ewangelii Chrystusa żadnej przeszkody»²⁷.

Ze słów św. Pawła jasno wynika, że nie utrzymywał się on z pracy duchowej, ale z pracy fizycznej; co więcej mówi o trudzie i zmęczeniu, dniem i nocą. Apostoł nie chciał jeść chleba za darmo; nie chciał też obciążać nikogo ze słuchających głoszonej Ewangelii. Pracował fizycznie, aby dać wzór wszystkim (*ut nos formam daremus vobis*), którzy będą spełniać tego rodzaju misję. W podobny sposób wyjaśnia swoją postawę w innym tekście:

„Czy nie wiecie – powiada – że ci, którzy pracują w świątyni, jedzą to, co jest z niej? Ci zaś, którzy służą przy ołtarzu, mają udział w ofiarach ołtarza? Tak i Pan postanowił, aby ci, którzy głoszą Ewangelię, żyli z Ewangelii. Ja zaś nie skorzystałem z żadnego z tych praw»²⁸.

Także te słowa nie budzą wątpliwości; św. Paweł raz jeszcze powtarza, że nie skorzystał z danego przez Pana prawa, aby żyć z głoszenia Ewangelii. Rodzi się jednak niemal spontaniczne pytanie: Dlaczego Apostoł nie chciał żyć

²⁷ Tamże VIII 9, NBA 7/2, 540: „At si de opere spiritali carnalem victum non habebat, restat ut de opere corporali habuerit, et inde dicat: Neque panem gratis ab aliquo manducavimus, sed in labore et fatigatione nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus: non quia non habuerimus potestatem, sed ut nos formam daremus vobis, qua nos imitaremur. Omnia, inquit, toleramus, ne quod impedimentum demus Evangelio Christi”, ŻM 27, 204.

²⁸ Tamże IX 10, NBA 7/2, 540: „Nescitis, inquit, quoniam qui in templo operantur, quae de templo sunt edunt? qui altario deserviunt, altario compartiuntur? Sic et Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere: ego autem nullius horum usus sum”, ŻM 27, 205.

z głoszenia Ewangelii? Jest to pytanie kluczowe zarówno dla biskupa Hippo-ny, jak i dla omawianego tematu. Łatwo bowiem można było zarzucić samemu Apostołowi sprzeniewierzenie się woli samego Chrystusa. Św. Augustyn w następujący sposób próbuje opisać tok myślenia i postępowania św. Pawła, usprawiedliwić jego stanowisko i dać go jako wzór wierzącym w Chrystusa:

„Apostoł chciał, aby Ewangelia nie była dla wierzących kosztowna i dbał, żeby nie wydawało im się, że jej głosiciele zwiastują ją jakby sprzedając. Przy czym Paweł ustawicznie stara się pokazać, na co zezwała mu prawo Pańskie, a czego jednak nie czyni: «Że nie korzystam z prawa, jakie daje mi Ewangelia» (1Kor 9, 18)²⁹.

Apostołowi bardzo zależało, zdaniem św. Augustyna, na duchowym dobru wiernych; troszczył się wielce o to, aby nie wywoływać w ich umysłach podejrzeń, wątpliwości, znaków zapytania, zwłaszcza w odniesieniu do motywów, którymi kierują się głosiciele Ewangelii. Można przypuszczać, że w czasach św. Pawła pojawiały się także negatywne opinie na temat tych, którzy propagowali religię chrześcijańską i nie zawsze postępowali zgodnie z jej duchem. Tego typu opiniom, niekiedy nieusprawiedliwionym, trzeba było jednak bardzo zapobiegać. Apostoł zatem dobitnie stwierdza, że trzeba pracować, aby nie być uznanym za sprzedawcę Ewangelii i aby nie zatrzymywać rozszerzania się Słowa Bożego:

„Postępował zaś tak, aby nie wydawać się sprzedawcą Ewangelii i aby nie powstrzymywać biegu słowa Bożego, co miałyby miejsce, gdyby popadł u nieświadomych w złe podejrzenie³⁰.

Może trochę zaskakiwać to wielokrotne podkreślanie przez św. Augustyna troski św. Pawła o dobrą opinię wśród wiernych, którym głosił Ewangelię. Apostoł jest opisywany jako ten, który bardzo zabiegał o to, aby nie dawać żadnej okazji wiernym do różnego rodzaju podejrzeń. One bowiem wpływałyby bardzo niekorzystnie na skutki posługi duszpasterskiej. Jest w tej argumentacji także przestroga przed tym, co można nazwać zwykłym lenistwem:

„Ponieważ ta posługa przyniosła raczej korzyść tym, którzy się jej oddawali niż tamtym, którzy ją przyjmowali. Dla nich bowiem coś innego było pożyteczne, a mianowicie to, żeby uczciwie korzystali z tej posługi swoich braci względem nich i żeby służyli Bogu nie z jego powodu, lecz czerpali z tej

²⁹ Tamże X 11, NBA 7/2, 544: „Ut non sit credentibus sumptuosum Evangelium, ne putent ad hoc sibi evangelizari, ut id evangelistae quasi vendere videantur. Et tamen redit etiam atque etiam, ut ostendat quid sibi iure dominico liceat, et ipse non faciat: Ut non abutar, inquit, potestate mea in Evangelio”, ŻM 27, 208.

³⁰ Tamże XI 12, NBA 7/2, 546: „In tantum ut, ne videretur venditor Evangelii, et verbi Dei cursum apud imperitos in malam suspicionem decidens impediret”, ŻM 27, 211.

pomocy tylko dla zaspokojenia niezbędnych potrzeb, a nie by pielęgnowali w ten sposób własne lenistwo”³¹.

W tekście dostrzega się zwrócenie uwagi na pewną delikatną kwestię: posługa głoszenia Słowa Bożego przynosiła niekiedy większe korzyści głoszącym niż słuchającym, a z punktu widzenia duchowego ma być zupełnie odwrotnie. W przepowiadaniu są pewne granice, których nie można przekroczyć. Głosiciele Ewangelii mają prawo do tego, aby otrzymywać od słuchaczy to, co potrzebne do zaspokojenia niezbędnych potrzeb, a nie pielęgnacji lenistwa. Chodzi w rzeczywistości jeszcze o inną ważną sprawę, mianowicie o główny cel nauczania: nie może być nim oczywiście zbieranie wynagrodzenia w takiej czy innej formie, ale głosi się Ewangelię ze względu na polecenie Chrystusa a wynagrodzenie można przyjmować w stopniu, w jakim jest ono konieczne do tego typu posługi.

Św. Augustyn, poczyniwszy tego typu wyjaśnienia w zakresie nauczania i postępowania św. Pawła w odniesieniu do zagadnienia pracy fizycznej w życiu monastycznym i, w jakiejś mierze, wszystkich chrześcijan, zajął się następnie konkretnymi argumentami tych mnichów, którzy nie chcieli pracować.

6. Argumenty mnichów, którzy nie chcą pracować. Św. Augustyn rozpatrując szczegółowo motywy mnichów, którzy byli przeciwni aktywności fizycznej w życiu monastycznym, rozpoczął od tematu pobożności:

„Odpowiadają, że poświęcają się modlitwom, i psalmom, i lekturze, i Słowu Bożemu. [...] Mnisi zaiste bez przeszkód mogą śpiewać pobożne pieśni także w czasie wykonywania prac ręcznych i w ten sposób jakby niebiańskim rytmem łagodzić sam trud. [...] Jeśli zaś mnisi mówią, że oddają się lekturze, czy nie znajdują tam tego, co nakazuje Apostoł? Jak wielka jest zatem ich przewrotność, że nie chcą być posłuszni czytanyim poleceniom, chociaż chcą się oddawać lekturze!”³².

Stwierdzenie św. Augustyna jest jasne: praca fizyczna nie jest sprzeczna z modlitwą. Dwa wymiary działalności wzajemnie się uzupełniają; śpiewać pieśni i modlić się można także pracując, a modlitwa łagodzi trud fizyczny. Z tekstu wynika również, że posługiwanie przez pracę ręczną na rzecz wspólnoty nie jest dodatkiem, ale należy do istoty życia monastycznego i, w ogólnie-

³¹ Tamże XVI 17, NBA 7/2, 558: „Quia hoc magis ipsis qui hoc faciebant proderat, quam illis erga quos faciebant (illis enim aliud proderat, id est, hoc erga se obsequio fratrum suorum sancte uti, nec propter hoc Deo servire, nec ista sumere nisi ad supplendam necessitatem, non ad pascendam pigritiam)”, ŻM 27, 223.

³² Tamże XVII 20, NBA 7/2, 562-564: „Orationibus, inquit, et psalmis, et lectioni, et verbo Dei. [...] Cantica vero divina cantare, etiam manibus operantes facile possunt, et ipsum laborem tamquam divino celeumate consolari. [...] Qui autem se dicunt vacare lectioni, nonne illic inveniunt quod praecipit Apostolus? Quae est ista ergo perversitas, lectioni nolle obtemperare, dum vult ei vacare”, ŻM 27, 226-228.

ści, chrześcijańskiego. Święty zatem polemizuje nie z intencjami mnichów, ale z wewnętrznymi sprzecznościami w ich myśleniu: śpiew psalmów, pobożne czytanie Pisma Świętego i inne modlitwy są z pewnością rzeczami podstawowymi, ale nikt logicznie myślący nie będzie twierdził, że nie można ich przerywać, aby zaspokajać potrzeby naszego ciała, a to z kolei wiąże się z potrzebą wysiłku fizycznego. Równowaga między duchem i ciałem, modlitwą i pracą, została ukazana przez wiele postaci Starego i Nowego Testamentu, przez wielu przedstawicieli życia monastycznego, przez wiele osób ze środowisk znanych bezpośrednio św. Augustynowi. Szczególne miejsce zajmuje wśród nich wszystkich św. Paweł Apostoł, który nie tylko wyjaśniał, ale sam ukazywał swoim życiem i postępowaniem jak można osiągać tego typu równowagę.

Św. Augustyn uważał jednak w odniesieniu do relacji modlitwa – praca w życiu mnichów i wszystkich chrześcijan, że modlitwa powinna zajmować zawsze najważniejsze miejsce. Zaznaczał jednocześnie, że w przypadku każdego wierzącego w Chrystusa potrzebny jest czas zarezerwowany wyłącznie na modlitwę, ciszę i skupienie, a mnisi mają obowiązek nauczyć się na pamięć tych wszystkich modlitw, które powinni śpiewać albo recytować w czasie wykonywanych prac ręcznych. Biskup dostrzegał potrzebę prymatu modlitwy w sposób szczególny w przypadku eremitów, którzy wycofują się ze społeczności na długi okres, aby poświęcić się wyłącznie życiu duchowemu. Sam św. Augustyn marzył o życiu monastycznym zachowującym we właściwych proporcjach modlitwę i pracę ręczną; nie mógł go jednak w pełni realizować z racji na obowiązki duszpasterskie, które przyjął z miłości do Kościoła³³.

Drugi argument podawany przez mnichów unikających robót ręcznych wiązał się z obowiązkiem głoszenia słowa Bożego:

„Może wszelako zdarzyć się, że ktoś potrzebuje rozmowy z mnichami i to zajęcie zupełnie nie zostawia im czasu na wykonywanie pracy ręcznej. Czy jednak rzeczywiście wszyscy w klasztorze mogą wyklądać pobożne teksty braciom przybywającym z innego stanu życia do nich albo zbawiennie roztrząsać z nimi pewne zagadnienia? Skoro zaś nie wszyscy mogą to czynić, dlaczego zatem wszyscy chcą być pod tym pozorem zwolnieni z pracy fizycznej?”³⁴.

Jest w tym tekście przedstawiona pewna gradacja różnych obowiązków podejmowanych we wspólnocie monastycznej. Nie wszyscy muszą wykony-

³³ Por. A. Sanchez, *Introduzione*, s. 500: „Quest’armonia tra la preghiera e il lavoro manuale si rivela come l’ideale proprio di sant’Agostino, il quale non l’ha potuto seguire per motivi pastorali. Egli lo desiderava e fu solo il suo amore per la Chiesa a fargli seguire il cammino più angusto del ministero episcopale”.

³⁴ Augustinus, *De opere monachorum* XVIII 21, NBA 7/2, 564: „Si autem alicui sermo erogandus est, et ita occupat ut manibus operari non vacet; numquid hoc omnes in monasterio possunt, venientibus ad se ex alio genere vitae fratribus, vel divinas lectiones exponere, vel de aliquibus quaestionibus salubriter disputare? Quando ergo non omnes possunt, cur sub hoc obtentu omnes vacare volunt?”, ŻM 27, 228.

wać to samo, nie wszyscy muszą w jednakowym zakresie pracować fizycznie i nauczać, nie wszyscy bowiem są odpowiednio przygotowani do nauczania. Św. Augustyn widzi tutaj możliwość zwolnienia z pracy fizycznej na rzecz właśnie posługiwania duszpasterskiego, ono bowiem jest na pierwszym miejscu. Nie łudzi się jednak, że wszyscy mnisi, którzy nie chcą pracować, w rzeczywistości są tak mocno zaangażowani w nauczanie. Nie można jednak odrzucać pracy fizycznej argumentując to potrzebą głębszej modlitwy. Trzeba być szczerze posłusznym Słowu Bożemu, aby wszystkie akty codziennego życia mnicha były uświęcone modlitwą i aby ta była wzbogacana codzienną aktywnością fizyczną. Mnich ma zatem nie tylko brać pod uwagę przykłady swoich znanych i mniej znanych poprzedników, ale sam ma stawać się wzorem postępowania dla wszystkich z jego otoczenia.

Po odrzuceniu tych dwóch argumentów, św. Augustyn podaje pewną normę, która powinna być przestrzegana w życiu monastycznym:

„To jest właśnie najlepsza zasada postępowania, żeby, zachowując porządek, wykonywać każdą czynność w odpowiednim dla niej czasie, aby nie powodowała niepokoju czy zamieszania i nie wprowadzała zamętu do ludzkiej duszy”³⁵.

Przytoczone zdanie św. Augustyna zawiera syntezę jego poglądów w odniesieniu do zagadnienia pracy fizycznej w życiu monastycznym i, ogólnie, postępowania mnichów i chrześcijan: trzeba troszczyć się w życiu codziennym o właściwy porządek rzeczy i ich hierarchię. Także praca manualna odgrywa znaczącą rolę we wzroście duchowym, do którego wszystkich zachęca sam Jezus Chrystus. Św. Augustyn pokonuje w sposób zdecydowany dualizm manichejski, ukazując pracę jako instrument pozwalający zaspokajać potrzeby duszy i ciała. Przez pracę człowiek nie zrywa dialogu z Bogiem, co więcej – pogłębia go³⁶. Jest nawet w odniesieniu do tego tematu pewien tekst w analizowanym dziele św. Augustyna, który stawia wyżej, z punktu widzenia duchowego, pracę fizyczną mnicha niż rozdawanie chleba głodnym:

„O wiele większego bowiem miłosierdzia doznają dusze ludzi słabych od tego, który troszczy się o dobrą sławę sług Bożych niż ciała ludzi potrzebujących doświadczać od tego, który łamie chleb dla głodnych”³⁷.

7. Praca w codziennym życiu mnichów i wszystkich chrześcijan. Aby nadać swoim poglądom szczególną moc w dziele *De opere monachorum*, św. Augustyn zwraca się do samego Jezusa Chrystusa i niejako w Jego obecności

³⁵ Tamże XVIII 21, NBA 7/2, 566: „Et ipsa est optima gubernatio, ut omnia suis temporibus distributa ex ordine gerantur, ne animum humanum turbulentis implicationibus involuta perturbent”, ŻM 27, 230.

³⁶ Por. Amata, S. *Agostino: „De opere monachorum”*, s. 70.

³⁷ Augustinus, *De opere monachorum* XXII 26, NBA 7/2, 574: „Multo enim misericordius operator erga animas infirmorum qui bonae famae servorum Dei consulit, quam erga corpora egentium qui panem esurientibus frangit”, ŻM 27, 237.

wyraża pragnienie takiego stylu życia, który dawałby mu możliwość zarówno głębokiej modlitwy i rozważania spraw duchowych, jak też czas na pracę ręczną:

„Wzywam jednak jako świadka duszy mojej Pana Jezusa, w którego Imię mówię to bez obawy, że, jeśli chodzi o mój pożytek, o wiele bardziej chciałbym każdego dnia w ustalonych godzinach, ile ich zostało na to przeznaczonych w dobrze kierowanych klasztorach, wykonywać jakąś pracę ręczną, a pozostałe godziny mieć wolne na lekturę i modlitwę albo na rozważanie czegoś z boskich Pism, niż nosić najhałaśliwsze zamieszanie cudzych spraw dotyczących doczesnych interesów, które trzeba rozstrzygnąć sądem albo przezwyciężyć pośrednictwem”³⁸.

Jako świeżo nawrócony chrześcijanin marzył o życiu wspólnotowym bez pracy fizycznej; jako biskup marzy o tym, aby fizycznie ciągle pracować. Ponieważ to ostatnie nie jest teraz możliwe z punktu widzenia praktycznego, biskup próbuje przewyciężyć starożytne rozróżnienie *otium* od *negotium*, czyli słodkiego próżnowania od podejmowania konkretnej działalności. W życiu monastycznym nie trzeba wybierać między *otium* i *negotium*, bo w dobrze zorganizowanych klasztorach jest miejsce na jedno i drugie. Modlitwa i rozważanie Pisma Świętego mają być przerywane pracami, koniecznymi do osiągnięcia zdrowego wzrostu duchowego, obejmującego wszystkie sfery życia i działalności człowieka.

Tylko przez pracę chrześcijanin może osiągnąć równowagę między duchem i ciałem; praca staje się w takim kontekście narzędziem ascezy i pewnego napięcia, nieodzownego dla duchowego rozwoju³⁹. Zdolność do pracy jest darem Bożym, życie z pracy jest życiem z daru Bożego. Jeśli następnie bierzemy pod uwagę fakt, że życie człowieka jest walką (*militia*), praca staje się środkiem zdobywania dóbr koniecznych dla ciała i społeczności. Tego typu rozumowanie odnosi się nie tylko do mnichów, szczególnych żołnierzy Chrystusa, ale także do wszystkich chrześcijan, powołanych do ciągłego zmieniania samych siebie i całej społeczności⁴⁰.

³⁸ Tamże XXIX 37, NBA 7/2, 592-594: „Tamen Dominum Iesum, in cuius nomine securus haec dico, testem invoco super animam meam, quoniam quantum attinet ad meum commodum, multo mallem per singulos dies certis horis, quantum in bene moderatis monasteriis constitutum est, aliquid manibus operari, et caeteras horas habere ad legendum et orandum, aut aliquid de divinis Litteris agendum liberar, quam tumultuosissimas perplexitates causarum alienarum pati de negotiis saecularibus vel iudicando dirimendis, vel interveniendo praecidendis”, ŻM 27, 254.

³⁹ G. Lawless (*De opere monachorum*, s. 1020), zauważa, że pismo to jest świadectwem wielkiej troski św. Augustyna o właściwą postawę w odniesieniu do pracy zarówno gdy chodzi o osoby żyjące w małżeństwie jak i konsekrowane: „La composizione di questo trattato ascetico precede immediatamente quella su *La dignità del matrimonio* e su *La santa verginità*, e rivela la preoccupazione pastorale di Agostino tanto per la vita coniugale quanto per la vita consacrata di uomini e di donne”.

⁴⁰ Por. Amata, *S. Agostino: „De opere monachorum”*, s. 66: „La necessità e il dovere del lavoro si collocano nell’equilibrio di tutte le forze spirituali e fisiche, e perciò esso stesso può diventare uno

Św. Augustyn w traktacie zatytułowanym *De opere monachorum* zabiera głos w związku z kryzysem życia monastycznego w klasztorach Kartaginy, w których mnisi sprzeciwiali się podejmowaniu pracy fizycznej. Autor dzieła, jedyne, jak się wydaje, w starożytności chrześcijańskiej poświęconego w całości problematyce pracy, szczegółowo analizuje ten temat. Przeprowadzając dokładną egzegezę dwóch tekstów biblijnych (Mt 6, 25-34 oraz 2Tes 3, 10), ukazuje potrzebę pracy i jej piękno w codziennym duchowym wzroście; wykazuje, że św. Paweł chciał, aby mnisi podejmowali się prac fizycznych i że służą one ich duchowemu wzrostowi. Ukazany w takim biblijnym kontekście mnich, który pracą rąk własnych zdobywa środki na utrzymanie, nie odwraca się swoimi myślami od Stworzyciela, ale z nim współpracuje i kontynuuje jego dzieło. W takim kontekście mnisi unikający pracy, nie zrozumieli, zdaniem św. Augustyna, że praca nie tylko pozwala osiągnąć pewne korzyści już w życiu ziemskim, ale jest środkiem do uzyskania nagrody życia wiecznego. Trzeba zatem wykorzystywać każdy moment, aby bezczynność nie zakradła się do programu dnia mnicha i aby przez pracę mógł utrzymywać konieczną, choć nie łatwą do osiągnięcia, równowagę między duchem i ciałem. Św. Augustyn dostrzegał możliwość zwolnienia z pracy fizycznej na rzecz posługiwania duszpasterskiego, które powinno być zawsze na pierwszym miejscu, podobnie jak ukazując nie tylko możliwość, ale i konieczność równowagi między modlitwą i pracą, podkreślał prymat tej pierwszej. Wszystko to odnosi się w sposób szczególny do przedstawicieli życia monastycznego, ale w jakiejś mierze dotyczy wszystkich wyznawców Chrystusa, naturalnie z zachowaniem właściwych proporcji.

MANUAL LABOUR IN MONASTIC LIFE:
ST. AUGUSTINE'S ARGUMENTATION IN *DE OPERE MONACHORUM*

(Summary)

This article deals with manual labour in the life of monks as taught by St. Augustine in his treatise *De opere monachorum*. It describes the social context of the theme with particular reference to the situation in monastic communities of Carthage. Many monks in St. Augustine's time were against manual labour. The article presents the structure of the Saint's argumentation. St. Augustine clearly

strumento di asceti e può caricarsi di tensione spirituale. La capacità di lavorare è un dono di Dio, vivere del lavoro è vivere del dono di Dio. Se poi si considera che la vita dell'uomo è una *militia*, allora il lavoro diviene un mezzo di conquista, lottando, dei beni utili e necessari al corpo e alla società, del Bene Sommo ed eterno promesso all'anima. Se tale discorso è vero per i monaci, particolari soldati di Cristo, lo sarà ugualmente per tutti i cristiani, non essendoci che una sola *res publica Christianorum*, e lo sarà pure per tutti gli uomini, oggetto in eguale misura delle premure di Dio".

was in favour of the manual work of monks - and indirectly also of that of all Christians. The article analyses his exegesis of two Biblical texts (Mt 6:25-34 and 2Thess 3:10) that explain the need and beauty of work for daily spiritual growth. This is shown primarily on the basis of the teaching and example of the Apostle St. Paul, who was employed in various ways. Then the position of St. Augustine is discussed, according to whom the working monk gains the means of his support, cooperates with the Creator and continues His creative achievement. Work that allows the monk to attain some profit in temporal life and maintains the necessary equilibrium between the needs of the body and soul is shown above all to be a means for the attaining of the reward of eternal life. The monk, however, may be dispensed of manual labour, in part or even totally, in view of pastoral ministry, which plays a primary role in his vocation and mission.

Key words: manual work, spiritual labour, the preaching of the Gospel, spiritual growth, laziness, material goods, concern for life, the Apostle's example, the apostolic precept, eternal life, work and prayer, the spirit and the body.

Słowa kluczowe: praca fizyczna, praca duchowa, głoszenie Ewangelii, wzrost duchowy, lenistwo, dobra materialne, troska o życie, przykład apostołski, nakaz apostołski, życie wieczne, praca i modlitwa, duch i ciało.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- AUGUSTINUS, *Confessiones*, ed. M. Pellegrino, NBA 1, Roma 2007⁸, tłum. Z. Kubiak: *Św. Augustyn, Wyznania*, Kraków 2001.
- AUGUSTINUS, *De opere monachorum*, ed. A. Sanchez, NBA 7/2, Roma 2001, 522-604, tłum. R. Szaszka: *Św. Augustyn, O pracy mnichów*, w: *Św. Augustyn, Pisma monastyczne*, ŻM 27, Kraków 2002, 187-267.
- Didache*, ed. E. Prinzivalli – M. Simonetti, w: *Seguendo Gesù, Testi Cristiani delle Origini 1*, Milano 2010, 52-74, tłum. A. Świderkówna: *Didache*, w: *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, BOK 10, Kraków 1998, 33-40.
- TERTULLIANUS, *Apologeticum*, ed. E. Dekkers, CCL 1, Turnhout 1954, 78-171, tłum. J. Sajdak, POK 20, Poznań 1947.

Opracowania

- AMATA B., *S. Agostino: „De opere monachorum”*. *Una concezione (antimanichea?) del lavoro*, w: *Spiritualità del lavoro nella catechesi dei Padri del III-IV secolo. Convegno di studio e aggiornamento. Facoltà di Lettere cristiane e classiche (Pontificium Institutum Altioris Latinitatis). Roma, 15-17 marzo 1985*, a cura di S. Felici, Biblioteca di Scienze Religiose 75, Roma 1986, 59-78.
- LAWLESS G., *De opere monachorum*, w: *Agostino. Dizionario enciclopedico*, ed. A. Fitzgerald, ed. italiana a cura di L. Alici e A. Pieretti, Roma 2007, 1020-1021.
- MARA M.G., *Aurelio di Cartagine*, NDPAC I 658-660.
- PIETRAS H., *Początki teologii Kościoła*, *Myśl Teologiczna* 28, Kraków 2000.
- QUACQUARELLI A., *L'Educazione al lavoro: dall'antica comunità cristiana al monachismo primitivo*, w: *Spiritualità del lavoro nella catechesi dei Padri del III-IV secolo*.

- Convegno di studio e aggiornamento. Facoltà di Lettere cristiane e classiche (Pontificium Institutum Altioris Latinitatis). Roma, 15-17 marzo 1985, a cura di S. Felici, Biblioteca di Scienze Religiose 75, Roma 1986, 15-25.*
- SANCHEZ A., *Introduzione*, w: Sant'Agostino, *Morale e ascetismo cristiano*, NBA 7/2, Roma 2001, 491-513.
- SINISCALCO P., *Lavoro e riposo nella prospettiva terrena ed escatologica*, w: *Spiritualità del lavoro nella catechesi dei Padri del III-IV secolo. Convegno di studio e aggiornamento. Facoltà di Lettere cristiane e classiche (Pontificium Institutum Altioris Latinitatis). Roma, 15-17 marzo 1985, a cura di S. Felici, Biblioteca di Scienze Religiose 75, Roma 1986, 27-37.*
- SZASZKA R. – NEHRING P., *Wstęp, III: O pracy mnichów*, w: Św. Augustyn, *Pisma monastyczne*, ŻM 27, Kraków 2002, 83-99.

